

Ernest Mandel: Byråkrati och varuproduktion

Den teoretiska basen för en marxistisk tolkning av Sovjetunionen
(april 1987)

[Från *Quatrième Internationale*, april 1987. Här översatt från engelska versionen på marxists.org ([Bureaucracy and Commodity Production](#)). Översättning Göran Källqvist.]

Det första intryck man får i Sovjetunionen är att staten är överdrivet stor, allsmäktig. Med tanke på det, är den första fråga marxister ställer: vilka är statens materiella grundvalar och vad är dess plats i människans samhälle?

Marx och Engels slog tydligt fast det allmänna förhållandet mellan fattigdom, den samhällsliga arbetsdelningen, att vissa samhällsfunktioner avskiljdes till förmån för en särskild grupp personer – byråkratin – och statens ursprung liksom dess fortsatta bestående praktik:

Det är tydligt att så länge det mänskliga arbetet ännu var så föga produktivt att det bara lämnade ett ringa överskott utöver de för uppehållet nödvändiga livsmedlen, så länge var det möjligt att öka produktivkrafterna och utvidga omsättningen, att utveckla stat och rättsväsen och lägga grunden till konst och vetenskap endast genom en ökad arbetsdelning, vilken som förutsättning krävde den stora arbetsdelningen mellan de massor, som utförde det enkla manuella arbetet, och ett fåtal privilegierade, som ledde arbetet, handeln, de statliga angelägenheterna och som senare sysselsatte sig med konst och vetenskap.¹

Det andra är inrättandet av en *offentlig våldsmakt*, vilken inte längre omedelbart sammanfaller med befolkningen som själv organiserar sig som beväpnad makt. Denna speciella offentliga makt är nödvändig, emedan en självverksam beväpnad organisation av befolkningen är omöjlig efter splittringen i klasser ... Denna offentliga våldsmakt existerar i varje stat. Den består inte bara av beväpnade människor utan också av sakliga bihang, fängelser och tvångsanstalter av alla slag, om vilka gentilsamhället ingenting visste.²

I. Samhällelig arbetsdelning, stat och fattigdom

Statens och samhällsklassernas bortvittrande – som enligt Marx och Engels är samma sak – förutsätter en utvecklingsnivå av produktivkrafterna som gör det möjligt att göra slut på fattigdomen och att varje individ får en fullständig utveckling. Dessa utvecklade individer behöver inte längre underkasta sig den samhällsliga uppdelningens och arbetsdelningens tyranni. Med Engels' ord kan "samhällsangelägenheterna" nu styras av alla och inte av en *speciell apparat*.

Först den genom storindustrin uppnådda enorma stegringen av produktivkrafterna medger att arbetet fördelas på alla samhällsmedlemmar utan undantag och att därigenom arbetstiden förkortas, så att alla får tillräckligt med tid över att delta i de allmänna samhällsangelägen-

1 Friedrich Engels, [Anti-Dühring](#), på marxists.org.

2 Engels, [Familjens, privategendomens och statens ursprung](#), på marxistarkiv.se, s 85-86.

heterna – teoretiskt såväl som praktiskt.³

Och Engels klargör uttryckligen att ”sammanslagningarna” inbegriper alla statens funktioner i klassamhället. Statens bortvittrande är således att utövandet av dessa funktioner återgår till samhället själv, utan att det existerar någon speciell apparat, det vill säga utan byråkratin.

Redan i *Den tyska ideologin* hade Marx och Engels sagt att en förutsättning för kommunismen var ”en stor ökning av produktionskrafterna” till universell (världsomfattande) nivå: ”därigenom att utan den skulle bara *fattigdomen* bli allmän, d.v.s. om alla levde i *nödtorft* skulle också striden om det nödvändigaste upprepas och all gammal skit återupprättas.”⁴ Denna den historiska materialismens grundläggande tes innebär att det finns tre materiella orsaker till varför socialismen, alltså kommunismens första, lägre stadium, inte existerar i Sovjetunionen och andra liknande samhällen, nämligen: 1) produktivkrafternas otillräckliga utveckling, 2) att dessa samhällen är isolerade från de industriella, ledande samhällena, och 3) att kampen för att tillfredsställa de materiella behoven återuppstår, vilket med nödvändighet innebär att den ”gamla skiten” återkommer. Trotskij uttryckte detta på tydligast möjliga sätt i *Den förrådade revolutionen*:

Om staten inte dör bort utan blir mer och mer despotisk, om arbetarklassens talesmän blir byråkratiserade och byråkratin reser sig över det nya samhället, sker detta inte på grund av några sekundära orsaker som psykologiska kvarlevor från det förflutna, etc., utan är ett resultat av den krassa nödvändigheten att frambringa och stödja en privilegierad minoritet så länge det är omöjligt att garantera genuin jämlikhet ... Grundvalen för byråkratsstyret är samhällets fattigdom på konsumtionsvaror, med den resulterande alla-mot-alla-kampen. När det finns tillräckligt med varor i en affär, kan köparna komma närhelst de önskar. När det råder knapphet på varor, tvingas köparna stå i kö. När köerna är mycket långa, är det nödvändigt att sätta dit en polisman för att hålla ordning. Sådan är utgångspunkten för sovjetbyråkratins makt. Den ”vet” vem som skall få någonting och vem som måste vänta.⁵

Staten som kontrollant, en verkställare av ”sammanslagningarna” (att en grupp ackumulerar det samhälleliga överskottet; territoriell administration; militära angelägenheter; normerna för hur män och kvinnor samexisterar; skapandet och underhållet av infrastrukturen, etc.) åtskild från den omedelbara ekonomiska verksamheten (produktion och distribution), förkroppsligas i en rad apparater som, vilket Engels påminner oss om i *Anti-Dühring*, gör sig oberoende från samhället och förvandlar sig från dess tjänare till dess herre. När *Solidarnośćs* talespersoner pekade på en sådan situation i Polen, så var de marxister utan att veta om det eller vilja vara det – och mycket bättre marxister än ledarna för det polska kommunistpartiet, som förnekade denna uppenbara verklighet.

I Sovjetunionen och liknande samhällsformationer är det uppenbart att staten inte har börjat vittra bort. Den fortsätter tvärtom att breda ut sig som en mäktig självständig kraft som reser sig över samhället. SUKP:s [Sovjetunionens kommunistiska parti] ledare förespråkar öppet att den hela tiden ska stärkas (se SUKP:s nya program 1986). Det visar att vi fortfarande befinner oss långt från ett klasslöst, socialistiskt samhälle, att det finns starka spänningar i samhället och att regleringen av dessa sociala motsättningar kräver att det finns en överutvecklad byråkratisk apparat:

3 Engels, *Anti-Dühring*.

4 Marx/Engels, *Ur "Den tyska ideologin"*, på marxists.org.

5 Leo Trotskij, *Den förrådade revolutionen*, på marxistarkiv.se, s 25, 49.

Staten är sålunda ingalunda en makt, som påtvingas samhället utifrån... Den är snarare en produkt av samhället på ett bestämt utvecklingsstadium, den utgör bekännelsen att detta samhälle invecklat sig i en olöslig motsägelse med sig själv, splittrats i oförsonliga mot-sättningar, som det inte är i stånd att avskaffa.⁶

Revolutionära marxister anklagar inte den stalinistiska fraktionen och dess efterträdare i de styrande "kommunistpartierna" för att ha "orsakat" statens och byråkratins fruktansvärda tillväxt med hjälp av "förräderier" eller "politiska misstag". Tvärtom. Revolutionära marxister förklarar den stalinistiska fraktionens och dess efterträdares politiska linje och ideologi med materiella förhållanden och överordnade sociala faktorer. Den stalinistiska fraktionen och dess efterträdare kan förebrås för följande (i den mån "förebråelser" spelar en politisk roll inom den vetenskapliga socialismen):

- 1) Att de döljer den sociala verkligheten genom att rättfärdiga byråkratin med en speciell ideologi, ett "falskt medvetande", och som ett resultat av det överger marxismen och den historiska materialismen när de tolkar samhället. Sedan lurar de arbetarklassen i sitt eget land och över hela världen, genom att sprida sina lögnar.
- 2) Att de i "kommunismens" och "marxismens" namn i massiv skala har inlett en process av utsugning och förtryck mot arbetare, ungdom, bönder, kvinnor och nationella minoriteter, vilket utgör ett brott mot socialismen och proletariatet.
- 3) Att de genom sin politiska praktik inte har begränsat byråkratins makt och överdrifter till ett absolut minimum, utan har utvecklat det gränslöst. Det betyder att de inte har handlat, och inte handlar, i socialismens och proletariatets intressen som klass, utan har underordnat deras intressen under den privilegierade byråkratins speciella intressen.

Den övergripande fråga som denna marxistiska förklaring av den överutvecklade staten och byråkratin i Sovjetunionen ställer, är följande: hade inte mensjevikerna rätt när de gick mot oktoberrevolutionen, mot Trotskij och Lenin, med argumentet att Ryssland inte var tillräckligt moget för socialismen? Det historiska svaret på denna fråga är att *den socialistiska världsrevolutionära processen* begreppsligt måste skiljas från processen att bygga färdigt ett socialistisk samhälle utan klasser. Ryssland var faktiskt inte tillräckligt "moget" för att upprätta ett sådant samhälle. Fram till 1924 var detta alla revolutionära marxisters gemensamma åsikt: inte bara Lenins, Trotskij, Rosa Luxemburgs, Bucharins, Zinovjevs, Lukács', Gramscis, Thalheimers, Korschs, Radeks etc., utan också Stalins. Men *världen* var tillräckligt mogen för socialismen. Redan i *Anti-Dühring* ansåg Engels i själva verket att detta var ett välkänt faktum.

Det som var sant redan 1875 var ojämförligt mycket mer sant 1917. Men arbetarstatens övertagande av produktionsmedlen är en politisk handling som inte bara är knuten till de befintliga materiella förhållandena utan också till de subjektiva förhållandena. På grundval av upptäckten av lagen om den sammansatta och ojämna utvecklingen kunde Trotskij från och med 1905-1906 förutspå, att proletariatet i vissa mindre utvecklade länder, som Ryssland, *inom ramen för det imperialistiska världssystemet*, och med tanke på sin unika kombination av samhällsekonomisk underutveckling och politisk mognad, kunde få chansen att knäcka den kapitalistiska statens makt innan en sådan möjlighet kunde uppstå i mer utvecklade industriländer. Imperialismen hämmar en fullständig ut-

⁶ Engels, *Familjens, privategendomens och statens ursprung*, på marxistarkiv.se, s 85.

veckling av de objektiva villkoren för socialismen i de underutvecklade länderna (en fullbordad utveckling av kapitalismen) och de subjektiva villkoren för socialismen i de högt utvecklade industriländerna (en fullständig utveckling av arbetarklassens medvetande). Men det är just genom en kombination av dessa två processer som den socialistiska världsrevolutionen kan uppstå i en konkret form, som kan börja i länder som Ryssland, men som inte kommer att sluta med en fullständig utveckling av ett socialistiskt samhälle annat än om den sprider sig till de mest utvecklade industriländerna. Rosa Luxemburg uttryckte det kortfattat: ”I Ryssland kunde problemet endast uppställas. Det kunde inte lösas i Ryssland. Och i den meningen tillhör framtiden överallt ’bolsjevismen’.”⁷ I dessa förutsägelser, som har bekräftats av historien, ryms 1900-talets hela tragedi.

Oktoberrevolutionen var inte ett medel för att ”utveckla socialismen i ett land” utan en motor för den socialistiska världsrevolutionen: det var ända från början det historiska rättfärdigande som Lenin, Trotskij, Luxemburg och deras kamrater gav den. Låt oss än en gång lyssna till Rosa (man kan också lägga till dussintals citat från Lenin, Trotskij, Bucharin, Zinovjev):

Må de tyska regeringssocialisterna skria, att bolsjevikernas välde i Ryssland är en vrågbild av proletariats diktatur. Om det var eller är det, så var det bara därför att det just var en produkt av det tyska proletariats hållning, som var en karikatyr på socialistisk klasskamp. Vi står alla under historiens lag och den socialistiska samhällsordningen låter sig bara genomföras internationellt. Bolsjevikerna har visat, att de förmår allt som ett äkta revolutionärt parti förmår åstadkomma inom de historiska möjligheternas gränser. De bör inte försöka agera som de ville utföra underverk. Ty en mönstergill och felfri proletär revolution i ett isolerat, av världskriget utmattat, av imperialismen strypt, av det internationella proletariatet förrått land vore ett underverk. Vad det gäller är att i bolsjevikernas politik skilja det väsentliga från det oväsentliga, kärnan från det tillfälliga. I denna sista period, där vi står inför avgörande slutstrider i hela världen, var och är socialismens viktigaste problem just den brännande tidsfrågan: inte den eller den taktiska detaljfrågan utan proletariats aktionsduglighet, massornas dådkraft, socialismens vilja till makt över huvud. I den meningen var Lenin och Trotskij och deras vänner de *första* som föregick världsproletariatet med sitt exempel, de är tills vidare ännu *de enda* som med Hutten kan utropa: ”Jag har vågat!”⁸

I samband med Första världskriget bröt en rad praktiskt taget oavbrutna revolutioner ut, orsakade av imperialismens och det kapitalistiska produktionssättets inre motsättningar, som hade skärpts av kriget. Dessa revolutioner stimulerades i hög grad av oktoberrevolutionen och grundandet av sovjetstaten, men de orsakades inte av det. Den socialistiska världsrevolutionens *verkliga process*, med en möjlighet till seger i utvecklade industriländer som Tyskland och Italien, uppmuntrades av sovjetstaten. Under denna period ökade möjligheten att förverkliga socialismen i världsskala, trots att det var omöjligt att förverkliga socialismen i Ryssland. Oktoberrevolutionen var ur historisk synvinkel alltså fullt rättfärdigad.

II. Fattigdom och varuproduktion

Motsättningen mellan varuproduktion och ett samhälle av associerade producenter, det vill säga det socialistiska samhället som en lägre fas av kommunismen, är en av den historiska materialismens grundläggande aspekter. För Marx och Engels var varuproduktionens slagfält ingalunda begränsat

⁷ Rosa Luxemburg, [Den ryska revolutionen](#), på marxistarkiv.se, s 19.

⁸ *Ibid*, s 18.

till det kapitalistiska produktionssättet. ”Den politiska ekonomin börjar med *varan*, med det ögonblick då produkter utbytes mot varandra – antingen av enskilda personer eller av primitiva samhällen.”⁹ I *Kapitalets* första band beskriver Marx hur produkter bara blir varor om de är resultatet av *privata arbeten som utförs oberoende av varandra*. Från det ögonblick då arbetet förlorar sin privata karaktär, när det blir omedelbart samhälleligt, när organiseringen av det i diverse olika verksamhetssektorer inte beror på individers, produktionsenheters eller företags spontana beslut, utan på beslut som tas på förhand av hela samhället, så försvinner varuproduktionen:

Inom det kooperativa samhället, grundat på gemensam rätt till produktionsmedlen, utbyter producenterna inte sina varor. Lika lite uppträder här det i produkterna nedlagda arbetet som dessa produkters *värde* ... då de individuella arbetena nu – i motsats till det kapitalistiska samhället – inte längre existerar på en omväg utan omedelbart, som beståndsdelar av totalproduktionen.... Det som vi här har att göra med, är inte ett kommunistiskt samhälle som *utvecklats* på sin egen grundval utan tvärtom, ett sådant som *uppstår* just ur det kapitalistiska samhället och som alltså i varje avseende, ekonomiskt, moraliskt, andligt, ännu bär märkena efter det gamla samhället, ur vars sköte det födes fram. I enlighet härmed erhåller den enskilde producenten – efter det att avdragen gjorts – exakt tillbaka, vad han ger samhället.¹⁰

Med tanke på den byråkratiska statens fortsatta existens och överutveckling, är således en fortsatt existens av varuproduktion ett avgörande bevis på att det i Sovjetunionen och liknande samhällsformationer, utifrån den historiska materialismens synvinkel inte existerar ett *socialistiskt* samhälle eller en *socialistisk* ekonomi, och inte heller en fullt utvecklad socialisering av produktionsmedlen eller produktionsprocessen. Försvare av sovjetbyråkratin ifrågasätter (med stöd från de borgerliga och småborgerliga ideologernas välvilliga leenden i väst) detta på två sätt. Å ena sidan säger de att Marx och Engels hade fel angående socialismens ”verkliga rörelse”, och å den andra att praktiken har bevisat att socialismen kan samexistera med en ”stark stat” och med varuproduktion. De påminner oss om att de två lärofäderna i detta sammanhang ständigt upprepade att kommunismen inte är ett mål att uppnå utan en verklig rörelse som upphäver ”det nuvarande tillståndet”, alltså det privata ägandet. Denna inskränkta åsikt grundar sig på en uppenbar förfälskning av ett citat ur *Den tyska ideologin*:

... den makt som nu tillkommer förhållandet mellan tillgång och efterfrågan upplöses i ett intet och människorna återfår handeln, produktionen och förhållandet till medmänniskorna i den form som är människornas egen i och med att förhållandets bas, privategendomen, upphävs, och kommunisterna reglerar produktionen och därmed utplånar den alienation, som nu präglar människornas förhållande till deras produkt?
Kommunismen är för oss inte ett *tillstånd* som skall uppnås, inte ett *ideal*, efter vilket verkligheten skall inrätta sig. Det vi kallar kommunism är den *verkliga* utveckling som upphäver det nuvarande tillståndet. Betingelserna för denna utveckling framgår av den nu bestående förutsättningen.¹¹

Marx och Engels säger att upphävandet av ”det nuvarande tillståndet” inte ska begränsas till att upphäva det privata ägandet av produktionsmedlen. Det måste åtminstone inbegripa följande:

- 1) Avskaffande av varuproduktionen och av pengarnas bortvittrande (”den makt som nu

9 Engels, *Recension av "Till Kritiken av den Politiska Ekonomin"*, på marxists.org.

10 Marx, *Kritik av Gothaprogrammet*, på marxistarkiv.se, s 5-6.

11 Marx/Engels, *Ur "Den tyska ideologin"*, på marxists.org.

tillkommer förhållandet mellan tillgång och efterfrågan upplöses i ett intet”).

- 2) Upphävande av utbytet av konsumtionsvaror, åtminstone i det lokala samhället.
- 3) Producenternas kontroll över sina arbetsprodukter och arbetsförhållanden, vilket bland annat innefattar de associerade producenternas makt att förfoga över produktionsmedel för konsumtionsvaror.
- 4) Folkets kontroll över ”förhållandet till medmänniskorna i den form som är människornas egen”, vilket utesluter förekomsten av en förtrycksapparat skild från samhället.

Vi behöver inte räkna upp de omfattande empiriska data som finns för att bevisa att Sovjetunionen och andra liknande formationer är långt från att ha uppfyllt dessa villkor. *Det har ännu inte funnits en verklig rörelse någonstans i världen som har upphävt ”det nuvarande tillståndet”*. Det finns inget socialistiskt samhälle. Ändå anklagar byråkratins försvarare revolutionära marxister och andra ”kritiker från vänster” för att medvetet ”höja” kraven på socialismen för att kunna visa att verkligheten i Sovjetunionen och på andra ställen inte når upp till ”idealet”.¹² Enligt dem skulle det vara ”historisk idealism”, en ”normativ utopi”, och ersätta den historiska materialismens kategorier med ”moralism”.

På vilket vi svarar att den historiska materialismen uttryckligen gör gällande att de vetenskapliga kategorierna (här inklusive ”normer”) är *resultatet av verkliga samhällsförhållanden* och inte resultatet av ett ”felaktigt resonemang” eller en djävulsk ”antikommunism”. Den *materiella basen* för ”kategorierna” handel, värde och pengar i Sovjetunionen och andra liknande samhällen är att det saknas en tillräcklig socialisering av produktionen. Arbetet har ännu inte en omedelbart samhällelig karaktär. Producenterna har ännu inte direkt tillgång till produktionsmedel och varor. På samma sätt är producenterna ännu inte associerade producenter. Således har det privata arbetet eller det privata ägandet ännu inte upphävts fullständigt.

Med andra ord: det är inte på grund av att de samhälleliga förhållandena i Sovjetunionen inte motsvarar Marx’ ”normer” som de är ”icke socialistiska” och ”dåliga”. Ett sådant resonemang skulle i själva verket vara idealistiskt och ”normativt”. Det är på grund av att omfattande empiriska bevis visar att de fungerar ”dåligt”, det vill säga fortfarande är delvis utsugande, mycket förtryckande och alienerande, som de är ”icke socialistiska”. Det faktum att de inte längre motsvarar Marx’ definition av socialismen bekräftar att Marx’ normer för vad socialismen måste vara var riktiga. Dessa för socialismen nödvändiga normer visar sig vara varken ”idealistiska” eller utopiska uppfattningar, utan de *villkor som är nödvändiga för att det ska uppstå ett icke utsugande och icke förtryckande samhälle utan klasser*. Vi möter inte en ”reellt existerande socialism” varken i Sovjetunionen eller på andra ställen. Byråkratin, den internationella borgarklassen och deras respektive ideologer hävdar motsatsen, eftersom det motsvarar deras intressen. Den ena har intresse av att dölja eller ursäkta den ojämlikhet, de materiella privilegier och det maktmonopol som finns i Sovjetunionen. Den andra har intresse av att misskreditera socialismen i ögonen på arbetarna i väst, genom att framställa den verkliga situationen i Sovjetunionen och på andra ställen som en ”reellt existerande socialism”.

12 Till exempel, Fedossejev m fl., *Marxist-Leninist teachings on Socialism and Actuality*, Moskva 1975, s 97.

Mindre kunniga försvarare tillägger: ”vänsteropportunistiska” kritiker av sovjetsamhället blandar ihop socialismen med kommunismen. Det som krävs av ett socialistiskt samhälle är bara möjligt i ett kommunistiskt samhälle. Dessa försvarare glömmer Lenins tydliga karakterisering:

Det kommunistiska samhälle som just trätt fram i dagsljuset ur kapitalismens sköte, som i alla hänseenden är märkt av det gamla samhället kallar Marx för det kommunistiska samhällets ”första” eller lägre fas. Produktionsmedlen har redan upphört att vara enskilda personers privategendom. Produktionsmedlen tillhör hela samhället. Varje samhällsmedlem utför en viss del av det samhälleligt nödvändiga arbetet och erhåller ett intyg från samhället om den mängd arbete han utfört ...¹³

De glömmer att denna definition av socialismen finns lika mycket i de ovan nämnda citaten från Marx och Engels, att hela den marxistiska traditionen från 1875 till 1928, möjligen med undantag för Karl Kautsky, grundar sig på samma definition. Stalin upprepade den själv fram till juni 1928!¹⁴ En enkel definitionsfråga? Verkligen inte. Man kan bara hävda att varuproduktion och värdelagen fortsätter att fungera i ett socialistiskt samhälle genom att avvisa hela första bandet av Marx’ *Kapitalet*, hans analys av handel, värde, bytesvärde och värdelagen. Det innebär att man inte bara avvisar Marx’ definition av socialismen utan också hela hans analys av kapitalismen och klassernas och statens ursprung, det vill säga avvisar hela den historiska materialismen. Alla har rätt att tycka att historien har vederlagt Marx’ teorier. Men ingen har rätt att kalla sig ”marxist”, det vill säga att låtsas återropa Marx’ vetenskapliga upptäckter, och på samma gång föra fram teorier om varuproduktionens väsen och dynamik, om värde och värdelagen, om pengar, om kapitalism och socialism, som står helt i motsättning till Marx’ teorier.

Marx’ anmärkning att ”borgerliga lagar” fortfarande existerar under socialismen (kommunismens första, lägre fas) kan på intet vis innebära att det finns varuproduktion och att värdelagen gäller. Ovan nämnda citat från Marx’ *Kritik av Gothaprogrammet* hävdar uttryckligen motsatsen. *Trots att varuproduktionen försvinner* och värdelagen upphör att verka under socialismen, så fortsätter borgerliga lagar ändå att dominera eftersom det *bara är formell jämlikhet* (utbyte av lika mängder enskilt arbete, som omedelbart uppfattas som samhälleligt arbete). Det faktum att olika individer har olika behov och olika förmåga att producera vissa mängder arbete, innebär att en del till stor del kommer att kunna tillfredsställa sina behov medan andra inte kommer att kunna göra det. Det som existerar i Sovjetunionen idag är dock inte någon formell jämlikhet under fördelningen av konsumtionsvaror, på vilket Marx använder formuleringen ”borgerlig lag”, utan en enorm och ökande *formell ojämlikhet*. I utbyte mot sju timmars arbete får en utbildad kroppsarbetare x stycken konsumtionsvaror. För samma sju timmar får en hög byråkrat $10x$ eller $20x$ konsumtionsvaror (om vi inte bara tar hänsyn till lönen i pengar utan också fördelningen av varor och tjänster och deras karaktär).

Denna ”borgerliga lag” går mycket längre än Marx’ föreställning om kommunismens första, socia-

13 Lenin, *Stat och revolution*, på marxistarkiv.se, s 40. Det bör noteras att Lenin talar om mängden arbete och inte mängden och kvalitén på arbetet.

14 ”Vi säger ofta att vår republik är en socialistisk republik. Betyder det att vi redan har förverkligat socialismen, avskaffat klasserna och staten – eftersom förverkligandet av socialismen innebär att staten vittrar bort? Eller betyder det att klasser, staten etc. överlever under socialismen? Det är uppenbart att det inte betyder det.” (J.V. Stalin, *Brev till Koutjyssev*, 28 december 1928, i *Werke*, band 11, s 278.

listiska fas. Och av detta följer, på samma sätt som varuproduktionen och värdelagen fortsätter att existera, att "kampen för tillvaron", den allmänna strävan efter att berika sig personligen, kyliga kalkyler för att uppnå "personliga fördelar", egoism, karriärism och korrption, kommer att fortsätta att dominera samhällslivet (om än i mindre grad än under kapitalismen). En sådan samhällsdynamik är inte i första hand resultatet av "rester av en kapitalistisk ideologi" eller "västligt inflytande", utan i huvudsak av *den existerande samhällsekonomiska strukturen i Sovjetunionen själv*.

Återigen hittar vi samma fattigdom, samma otillräckliga utveckling av produktivkrafterna, som redan har förklarat statens och byråkratins uppkomst och överutveckling. Distribution, juridiska förhållanden och maktens villkor kan inte höja sig till en kvalitativt högre nivå än vad produktivkrafternas utvecklingsnivå tillåter. Det sätt på vilket distributionen organiseras, och således av vem och hur den ombesörjs, beror till syvende och sist på hur mycket som kan distribueras, det vill säga hur mycket som produceras. I det långa loppet kan den allra starkaste vilja, de mest lovvärda avsikter, den högsta idealism, inte förändra detta. Ty så länge sovjetsamhället inte kan förena sig med världens mest utvecklade industriområden (Västeuropa, Nordamerika, Japan), så kommer det inte att bli någon socialism där. Ett socialistiskt utfall är fortfarande beroende av vad som händer med den internationella kapitalismen, på om världsproletariatet segrar eller besegras, således på världsrevolutionens framtid.

Detta befriar oss från ett annat missförstånd angående marxistiska revolutionärers inställning till Sovjetunionen. Att marxister understryker att de marknadsförhållanden som fortlever i Sovjetunionen och på andra ställen bevisar att det ännu inte existerar ett socialistiskt samhälle, betyder inte att de "kräver" att arbetarklassens parti "omedelbart" slutar med varuproduktion och pengar, att det "omedelbart" ska avskaffa staten och andra orimligheter. Varuproduktion och värde kan inte "avskaffas" godtyckligt, på samma sätt som staten inte på ett konstgjort kan "upphävas". De kan bara *successivt vittra bort*. Det faktum att de fortsätter att växa i Sovjetunionen istället för att vittra bort, är en oundgänglig del av den vetenskapliga, objektiva marxistiska analysen av dessa samhällen, ett obestridligt bevis på att det inte är någon socialism. Men det är ingen grund för oansvariga och oförnuftiga förslag. Under rådande inre och yttre förhållanden är det nödvändigt att varuproduktionen och penningcirkulationen, till och med arbetarstaten, överlever. Om de skulle "avskaffas", så skulle de existerande produktionsförhållandena rivas upp och falla sönder, vilket *inte* skulle gynna socialismen utan när det kommer till kritan gynna ett återupprättande av kapitalismen.

De konkreta förslagen för att reformera ekonomin i det sovjetiska samhället (1922-1933), och därefter det program för en politisk revolution som utarbetades av revolutionära marxister, har aldrig uppmanat att man omedelbart "upphör med" varuproduktionen. Istället har de krävt att den på ett optimalt sätt ska införlivas i ett system med socialiserad produktion och planering som på samma gång riktade in sig på en *på lång sikt* optimal utveckling av produktivkrafterna, och *verkligt socialistiska produktionsförhållanden*. Det ena kan inte på ett godtyckligt sätt skiljas från det andra.

Utan en ökning av de existerande produktivkrafterna, ingen socialism. Men om det inte uppstår verkligt socialistiska produktionsförhållanden, så är uppbygget av socialismen precis lika omöjligt. Det är inte frågan om att "i första hand" producera så och så många ton stål, cement eller antal bilar, hus, etc., tills producenterna (med hjälp av vilken sorts mirakel?) plötsligt blir härskare och härskare

rinnor över sina arbetsförhållanden och liv. Man måste gå framåt både vad gäller produktion och produktivitet och genom att förlita sig på styrkan i arbetarnas självorganisering inom ekonomin och staten (effektiv sovjetdemokrati, demokratisk socialism). Utan en avgörande utveckling av arbetarnas självorganisering, social jämlikhet och politisk demokrati, kommer källorna till en fortsatt utveckling av produktivkrafterna gradvis att torka ut, den ena efter den andra. Ur denna synvinkel är det fullständigt malplacerat att, som Lukács, anklaga de revolutionära marxister, som kritiserat den stalinistiska tesen om att bygga [socialism] i ett land, för att stå för alternativet,

... socialism genom revolutionärt krig eller vilja återvända till vad som rådde före den 7 november, dvs. valet mellan äventyrspolitik och kapitulation. Detta val innehåller inget som berättigar ett återupprättande av Trotskij. I de för epoken avgörande strategiska frågorna hade Stalin helt rätt.¹⁵

Denna förfalskning accepterar den termidorianska byråkratins sagor, som direkt vederläggs av alla dokument rörande diskussionerna i SUKP och Komintern mellan 1923 och 1933. Långt från att ha varit fångade i det dilemma som Lukács beskriver, vidhöll Trotskij och vänsteroppositionen – till en början mot Stalin/Zinovjev, senare mot Stalin/Bucharin och slutligen, efter att SUKP hade blivit monolitiskt, mot återstoden av den stalinistiska fraktionen – att kommunister *på samma gång* måste genomföra två uppgifter. De måste skynda på Sovjetunionens industrialisering, införa ekonomisk planering, höja jordbrukets tekniska nivå (med hjälp av industrialiseringen) och omorganisera det på en kooperativ bas, men bara med *böndernas frivilliga medgivande*. Samtidigt måste de sprida revolutionen på internationell nivå *i linje med klasskampens lagar och inre krav i varje land* (och inte enligt det tillfälliga behovet att försvara Sovjetunionen). Denna linje avvisade både kapitulation och äventyrspolitik, vilket syns i Trotskijs kritik av Kominterns program:

Vid den tredje kongressen deklarerade vi tiotals gånger till de otåliga vänsteristerna: ”Ha inte alltför bråttom att rädda oss. På det sättet kommer ni bara att förgöra er själva, och därmed också åstadkomma vår undergång. Följ på ett systematiskt sätt masskampens väg för att på så sätt nå fram till kampen om makten. Vi behöver er seger men inte att ni är beredda att kämpa under ogynnsamma förhållanden. Med hjälp av NEP kommer Sovjetrepubliken att klara sig och vi kommer att gå framåt. Om ni samlar era styrkor och utnyttjar de gynnsamma situationerna finns det fortfarande tid att i rätt ögonblick komma till vår hjälp.”¹⁶

Och inom ramen för teorin om den permanenta revolutionen innebär slutligen en förståelse av lagen om sammansatt och ojämn utveckling inte alls att folk i mindre industrialiserade länder saknar möjlighet att göra något för sin egen befrielse, utan måste invänta proletariats seger i de industriellt utvecklade länderna för att skapa grunden för ett framgångsrikt uppbygge av socialismen. Tvärtom hade Trotskij dragit slutsatsen att bara en socialistisk revolution i de underutvecklade länderna kunde befria dessa länder från det barbariska arv från det förflutna som låg tungt på dem. Under imperialismens tidsålder kan inte kapitalismen ”rensa stallen” på samma sätt som den till största delen har gjort i väst. Bara revolutionen kan lösa de ofullbordade uppgifterna för socialismens utveckling. Men denna process går inte att fullborda på enstaka länders begränsade ekonomiska och sociala grund. Den måste breda ut sig till de ledande industriländerna, när den samlade klasskampen

15 George Lukács, ”Brev till Alberto Carocci”, i *Forum*, österrikisk tidskrift för kulturell frihet, häfte 115-116, 117, 1963. Här citerat ur *Schriften zur Ideologie und Politik*, Luchterhand Verlag, 1967, s 661.

16 Trotskij, [Tredje internationalen efter Lenin](#), på marxistarkiv.se, s 56.

tillåter det.

III. Korsning mellan en marknadsekonomi och byråkratisk despotism

Innebär vår analys, att produktivkrafternas otillräckliga utveckling i Sovjetunionen gör byråkratin till en ledande klass: eller till och med en ”statskapitalistisk” klass, eller kanske en ”ny klass”? Absolut inte. För att tillbakavisa denna mekaniska tes krävs en närmare analys av det motsägelsefulla överlappandet mellan å ena sidan varuproduktion och värdelagens inverkan och å den andra byråkratins makt. Detta motsägelsefulla förhållande (som leder till specifika, blandade produktionsförhållanden, som historiskt inte kan reproduceras automatiskt) måste tas med i den mer övergripande frågan om ett samhälle under övergång mellan historiskt ”progressiva” produktionsätt, för att citera Marx hyllade formulering.

Vi har redan konstaterat att en begränsning av varuproduktionen till enbart kapitalismen står i motsättning till teorin om den historiska materialismen som utvecklades av Marx och Engels. Genom bytesvärde och varuproduktion existerade värdelagens effekter under århundraden innan det kapitalistiska produktionsättet uppstod. Det som särskiljer de olika sorternas kapitalistisk enkel varuproduktion är att det är först under kapitalismen som varuproduktion och värde blir allmänna. Det är först i detta produktionsätt som produktionsmedlen och arbetskraften blir vanliga varor. Även om både kapital och kapitalism, och deras motsättningar, kunde finnas i den enkla varuproduktionen så var de bara frön. För att utvecklas fullt ut måste en rad ekonomiska och sociala villkor skapas för att fröet skulle kunna växa och mogna. I väst, och i de stora civilisationerna i öst, har denna process tagit 2.500 år. I de mindre utvecklade länderna är den än idag ofullständig.

Hindren på vägen är enorma. För att bara nämna ett: behovet att skilja producenterna – varav den stora majoriteten är bönder – från all direkt tillgång till jorden. Utan denna förutsättning kan inte det kapitalistiska produktionsättet utvecklas fullständigt och de direkta producenterna omvandlas till lönearbetare. Men för att skilja bönderna från sina produktionsmedel, och därmed sitt grundläggande uppehälle, krävs en *enorm ombildning av landets egendomsförhållanden*.¹⁷ Lika mycket som de ursprungliga bykommunerna, där bönderna hade verklig makt att använda jorden (vare sig det var i det ”asiatiska produktionsättet” eller den ”rena” feodalismen), är slavplantager och statliga jordegendomar enorma hinder för en sådan ombildning. De måste undanröjas. Det krävs också andra ekonomiska, sociala och politiska omvandlingar inom produktionen och handeln, i städerna såväl som på landsbygden. De till största delen icke kapitalistiska produktionsförhållandenas långsamma mognad ledde under långa perioder av enkel varuproduktion till att de, till och med i Västeuropas utvecklade regioner, existerade samtidigt med successivt framväxande kapitalistiska produktionsförhållanden.

17 Jmfr Marx, ”Förkapitalistiska produktions- och egendomsformer”, i *Grundrisse*, s 471-514, om den gemensamma egendomens roll som ett hinder mot kapitalistiska produktionsförhållanden och till och med mot produktionen av bytesvärden i byarna. ”Dess första förutsättning [storindustrins] är, att landsbygden i dess hela utsträckning dras in i produktionen av bytesvärden, inte bruksvärden.” [Här citerat ur [Om förkapitalistiska produktionsätt](#), på marxistarkiv.se, s 22.] De viktigaste styckena hos Marx om detta ämne finns i *Kapitalet*, första bandet, kapitel 24, ”Den så kallade ursprungliga ackumulationen”.

Denna övergångsfas från feodalism till kapitalism skapade en blandning mellan varuproduktion och enbart produktion av bruksvärden. Värdelagen fungerade inom varuproduktionens sfär i en form som var lämplig för ett sådant övergångssamhälle. Men under en lång period verkade den knappast, eller inte alls, på byanivå. Så länge produktionen i första hand är avsedd för böndernas eget uppehälle, ändrar inte en europeisk bonde i slutet av medeltiden, en indisk eller kinesisk bonde på 1700-talet, en mexikansk eller afrikansk bonde på 1800-talet, sin produktionsmängd eller produktionens karaktär efter marknadsprisets svängningar. Skatt eller arrende för jorden, krig eller svält kan (ibland drastiskt) öka eller minska den totala del av de producerade bruksvärdena som blir kvar för böndernas egen konsumtion. Men detta faktum förvandlar dem inte till varuproducenter som är beroende av marknaden, det vill säga av värdelagen. För att det ska ske måste byns *egendomsförhållanden* ombildas (egendomsförhållanden inte bara i ekonomisk utan också juridisk mening). Bönderna måste *verkligen* skiljas från en fri tillgång till jorden. Vi skulle definiera logiken hos ett sådan blandsamhälle med formuleringen: värdelagen *verkar* i ett sådant samhälle men den *dominerar* det inte. Fördelningen av de tillgängliga samhällsliga produktionsresurserna mellan olika branscher avgörs inte av värdelagen, utan istället av sedvänjor och traditioner, böndernas behov, deras produktionsteknik, deras vanor, deras samhälls organisering, etc. Den analys Marx gjorde av denna stat är välbekant.

Sådana blandade produktionsförhållanden leder inte nödvändigtvis till att produktivkrafterna och samhället stagnerar. Motsättningen mellan den traditionella ekonomin och varuproduktionen utvecklas sakta, bland annat genom att utvidga ocker-, handels- och manufakturkapitalet. På lång sikt går det att åstadkomma en ekonomisk och social dynamik som så småningom leder till att värdelagen och det kapitalistiska produktionssättet är förhärskande. Icke desto mindre inbegriper det en *konkret historisk process* som måste studeras konkret, och vars verklighet måste påvisas empiriskt. Den går inte att härleda med hjälp av så abstrakta slutledningar som: varuproduktion uppstår – värdelagen blir automatiskt förhärskande – kapitalism – kapitalistklassen har makten.

Parallellen till Sovjetunionens ekonomiska och sociala struktur är slående. På samma sätt som i de förkapitalistiska samhällen, fortlever varuproduktionen i övergångssamhället mellan kapitalism och socialism. Men i båda fallen handlar det om en *icke generaliserad*, delvis, varuproduktion. Konsumtionsvarorna och de produktionsmedel som utbyts mellan jordbrukskooperativen och de statliga företagen är varor, precis som de produkter som är indragna i utrikeshandeln. Men majoriteten av produktionsmedlen är inte varor. Större delen av arbetet är det inte heller.¹⁸ För huvuddelen av maskinerna, naturresurserna och arbetet finns det inte någon marknad i egentlig mening.

18 Vi kan inte analysera Sovjetunionens lönearbete i detalj här. Begreppet "löner" tar hänsyn till två fenomen (processer) som kombineras under kapitalismen, men inte i de förkapitalistiska eller postkapitalistiska samhällena (eller åtminstone inte med samma dynamik). Å ena sidan betyder de indirekt en tillgång till konsumtionsvaror, bara i utbyte mot pengar och begränsat till det. *I denna mening* är de ryska arbetarna förvisso fortfarande lönearbetare. Men lönearbete betyder också att det existerar en arbetsmarknad, att producenterna är begränsade till att sälja sin arbetskraft på denna marknad, och att priset på "arbetskraft" bestäms av tillgång och efterfrågan på denna marknad, där priset svänger kring ett objektiva socialt värde på priset på dessa "varor". För att detta ska ske måste lönearbetarna ha berövats tillgången både på produktionsmedlen och sitt levebröd. Detta existerar inte längre i Sovjetunionen, i så måtto som "rätten till arbete" inte bara garanteras i konstitutionen utan också i praktiken. Med betydande undantag är arbetskraften således inte någon vara, och lönearbetarna är inte lönearbetare i kapitalistisk mening.

Fördelningen av samhällsresurser mellan olika produktionsgrenar görs inte på grundval av värdelagen. Maskiner och arbetare flyttas inte från branscher med lägre ”profitkvot” till branscher som kan ha en högre profitkvot. Priser och profiter (som hursomhelst bara är för bokföringssyften och kommer från godtyckliga priser) är inte signaler som avgör eller omorienterar investeringar. Det är inte värdelagen utan staten, det vill säga byråkratin, som i sista hand avgör hur stor del av den samhällsproduktions som ska investeras och hur stor del som ska konsumeras, lika mycket som ekonomins dynamik i sin helhet. Sovjetekonomin är inte en generaliserad marknadsekonomi. Det är en *ekonomi med central fördelning av resurserna*, en centralt planerad ekonomi.

Den är inte en särskilt ”ren” fördelningsekonomi. Den är en blandning mellan en fördelningsekonomi och varuproduktion där värdelagen inte dominerar men fortsätter att verka. *När det kommer till kritan begränsar inflytandet från värdelagen den byråkratiska despotismen och sätter gränser för den som den inte kan bryta.* Det är något som Sweezy och Magdoff inte medger, även om de – helt riktigt – avvisar förekomsten av de påstådda ”socialistiska ekonomiska lagarna”, men drar felaktigt slutsatsen att byråkratins ekonomiska despotism är mer eller mindre obegränsad.

Delvis omgärdas det byråkratiska godtycket av objektiva inre begränsningar, det vill säga av de begränsade materiella resurser som ekonomin kan fördela. I grund och botten kan byråkratin på ett despotiskt sätt bestämma att vissa industrigrenar ska ha företräde till sällsynta resurser, såsom tekniskt avancerade resurser. Den kan också successivt ge den tunga industrin, rustningsindustrin, rymdprogrammet, gasledning till Europa, etc., företräde. Men den kan inte frigöra sig från den utvidgade reproduktionens lagar.¹⁹ Varje oproportionerlig resursfördelning till förmån för en viss bransch inom ekonomin leder till bristande proportioner inom helheten. Det undergräver arbetsproduktiviteten, inklusive i den tunga och rustningsindustrin, vilket till exempel gör att en del av de sovjetiska ekonomiska resurserna måste användas för att importera livsmedelsprodukter istället för maskiner eller modern teknologi, etc. Hursomhelst är detta bara en del av problemet. Trots all terror, allt förtryck och byråkratins despotism, knyts sektorer utanför marknaden samman av tusentals band av förhållanden i form av vara-pengar.

Delvis begränsas byråkratins godtycke också av den kapitalistiska världsmarknaden. På världsmarknaden *dominerar* värdelagen. Där är priset det enda som är definitivt, och det avgörs av värdelagen. Sovjetblockets hela utrikeshandel (inklusive handeln inom COMECON) grundar sig i slutändan på världsmarknadens priser.

Det sovjetiska övergångssamhällets sammansatta karaktär återspeglas tydligt i *prisernas dubbla struktur*. En del priser avgörs av värdelagen. Andra priser bestäms godtyckligt av planeringsmyndigheterna. Den sistnämnda gruppen ”priser” dominerar fortfarande i Sovjetunionen. Det är därför sovjetekonomin fortfarande är en centralt fördelad ekonomi – som skyddas av statens monopol på utrikeshandeln – med andra ord en planerad ekonomi. Men ju större tyngd utrikeshandeln har i bruttonationalprodukten i ett land inom sovjetblocket, desto mer märks de begränsningar världsmarknaden sätter upp, och ju mer underkastas de ”planerade” priserna värdelagen. Detta påverkar fördelningen av resurser även inom ekonomins statliga sektorer. Det är dessa fakta

19 Detta utgör Castoriadis’ och andras grundläggande teoretiska misstag, att göra gällande att rustningssektorn har blivit fullständigt självstyrande i Sovjetunionen. Cornélius Castoriadis, *Devant la Guerre 1*, Fayard, 1981.

som begränsar de samhälleligt materiella möjligheterna, det vill säga den centraliserade fördelning av avgörande ekonomiska resurser som en planerad ekonomi har. Konflikten mellan byråkratins ”politiska” och ”teknologiska” flyglar, mellan den ”centrala” planeringen och företagsledarna, är när det kommer till kritan en återspeglning dessa objektiva motsättningar.

Även om varuproduktionens fortsatta existens och byråkratins despotiska makt härrör från samma källa (den socialistiska revolutionens isolering i en industriellt relativt underutvecklad del av världen), så är denna despoti fortfarande knuten till ett gemensamt ägande av produktionsmedlen, en planerad ekonomi och ett statligt monopol på utrikeshandeln: i det långa loppet kan inte varuproduktionen och värdelagen generaliseras utan att byråkratins despotism bryts.

Det är här vi har den avgörande orsaken till varför byråkratin inte har blivit en härskande klass. Den kan inte bli en härskande klass genom att utvecklas till en ”ny” härskande klass, utan bara genom att ombilda sig till en ”klassisk” kapitalistisk klass. För att ett ”nytt” icke kapitalistiskt ”byråkratiskt” produktionssätt ska uppstå måste sovjetbyråkratin slutgiltigt befria sig från värdelagens inflytande. Det skulle inte bara kräva att de distributionsförhållanden som grundar sig på byte inom Sovjetunionen upplöses, utan också att Sovjetunionen helt frigörs i förhållande till världsmarknaden, med andra ord att kapitalismen avskaffas i världsskala, åtminstone i de viktigaste industriländerna,²⁰ något som i sin tur är beroende av vad slutresultatet blir av kampen mellan arbete och kapital i världsskala. Ty så länge den kampen inte slutgiltigt har avslutats, det vill säga så länge varken den socialistiska världsrevolutionen har segrat eller borgarklassen och arbetarklassen har ödelagt sig själva i ett nytt barbari eller ett radioaktivt moln, är Sovjetunionens framtid inte avgjord.

En ny härskande klass förutsätter ett nytt produktionssätt, med en egen inre logik, egna rörelselagar. Hittills har ingen kunna identifiera rörelselagarna i detta ”nya byråkratiska produktionssätt” – av den enkla anledningen att de inte existerar. Å andra sidan har vi kunnat slå fast de specifika rörelselagarna i övergångssamhället från kapitalism till socialism, som byråkratin har frusit fast i en mellanliggande fas. De 30 senaste årens empiriska data har mer än nog bekräftat hur dessa rörelselagar verkar.²¹

Förespråkare av föreställningen om en ”byråkratisk klass” förbannar byråkratin så fradgan yr. Men samtidigt tvingas de medge att dessa ”mördare, brottslingar, tjuvar, tyranner” delvis spelar en progressiv roll. Det är ingen slump: under historiens gång har varje klass i själva verket spelat en progressiv roll i början av sitt herravälde. För revolutionära marxister härrör de obestridliga *delvis progressiva sidorna* hos sovjetstatens inre och yttre roll just från det faktum att den fortfarande är en arbetarstat, om än en byråkratiserad arbetarstat. Arbetarklassen var, och är än idag, den enda samhälleligt progressiva klassen i världsskala, den enda kraft som är förmögen att lösa mänsklighetens kris, 1900-talets kris. Vad gäller den byråkratiserade arbetarstatens icke proletära sidor, allt som rör

20 Vi bortser från det orealistiska ”speciella fall” där Sovjetunionen uppnår en så förbluffande utveckling av den genomsnittliga arbetsproduktiviteten gentemot den internationella kapitalismen, att den på ett ”rent ekonomiskt” sätt kan befria sig från värdelagen. I detta fall skulle den bli ett överflödets rike, det vill säga ett kommunistiskt samhälle där det inte kommer att finnas någon plats för en ”ny styrande klass”.

21 Jmfr bland annat vår artikel [Tio teser om de sociala och ekonomiska lagar som styr övergångssamhället mellan kapitalism och socialism](#), och [Några kommentarer till H.H. Ticktins ”Slöseriets ekonomi”](#), båda på marxistarkiv.se. Vi uttryckte samma grundläggande åsikt i [”Ekonomi i Sovjetunionen”](#) (kapitel 15 i [Marxismens ekonomiska teori](#)), som skrevs 1960 och publicerades första gången 1962 [svensk översättning på marxistarkivet].

byråkratins särskilda intressen och specifika samhällsliga natur (dess fientlighet mot arbetarklassen, dess beslagtagande av en del av det samhällsliga överskottet, dess konservativa roll på den internationella scenen), så är de djupt och fullständigt reaktionära.²²

Under historien har härskande klasser i det långa loppet bara kunnat behålla sin makt på basis av egendom (i ordets ekonomiska mening: förmågan att förfoga över det samhällsliga överskottet och produktionsmedlen). I detta avseende är de statliga ämbetsmännens öde i det asiatiska produktions-sättet mycket talande.

Under de inledande skedena på varje dynasti i Kina var byråkratins objektiva funktion att skydda staten och bönderna från den jordägande adelns (lågadelns) strävanden för att tillåta en utvidgad reproduktion (bevattningsarbeten, centralisering av överskottet, säkerställa en tillräcklig arbetsproduktivitet i byarna, etc.), som gjorde det möjligt för staten att betala byråkratin – ofta mycket generöst – från det centraliserade överskottet. Men byråkraten var fortfarande beroende av *statens* (hovets, kejsarens) *godtycklighet*. Hans ställning var aldrig säker.²³ Han kunde inte garantera att hans son eller brorson skulle få samma goda ställning som byråkrat. Det var därför byråkratin under andra halvan av varje dynastis cykel allmänt och successivt integrerades i den jordägande adeln (lågadeln). Byråkraterna blev ägare av privat egendom, till en början pengar och värdefulla möbler, och sedan av mark (det hela gjordes ofta med hjälp av en formellt ”olaglig” procedur, jämförbar med den ”svarta marknadens” tillägnande av råvaror och färdiga produkter i Sovjetunionen). I samma mån som de statliga byråkraterna inlemmades i den jordägande adeln, undergrävdes centraliseringen av det samhällsliga överskottet, statens makt försvagades, trycket mot bönderna ökade och böndernas inkomster minskade. Jordbrukets arbetsproduktivitet minskade. Till slut föll dynastin samman. En ny dynasti uppstod – ofta med sitt ursprung bland bönderna – och återställde statens och dess byråkratis relativa självständighet i förhållande till den jordägande adeln.

En liknande process har under de senaste decennierna utvecklats i det sovjetiska samhället. Så länge den absoluta bristen på konsumtionsvaror fortlevde – det vill säga huvudsakligen från 1929 till 1950 – måste byråkraterna, för att tillfredsställa sina omedelbara behov, tvinga arbetarna att fördubbla och tredubbla sina ansträngningar. När dessa omedelbara behov var säkerställda ställdes den sovjetiska ekonomin inför samma problem som har kännetecknat alla förkapitalistiska samhällen. *Härskande klasser eller skikt (kaster, etc.) vars övergripande privilegier är begränsade till privat konsumtion har inga långsiktiga objektiva intressen av att varaktigt öka produktionen.*²⁴ Det är

22 Jmfr vår polemik med Paul M. Sweezy (*Varför den sovjetiska byråkratin inte är en ny härskande klass*) och med Rudolf Bahros *Alternativet (Östtysk kommunist fördömer byråkratin: Om Rudolf Bahros Alternativet)* (båda finns på marxistarkivet). Formuleringen ”Byråkratisk stat” har ingen mening. Staten är per definition ”byråkratisk”! Den utgör en apparat åtskild från samhället. Allting beror på statens och således byråkratins klasskaraktär. Det finns despotiska byråkratier (som under det asiatiska produktions-sättet), slavbyråkratier, feudala och halvfeudala byråkratier (de sistnämnda i de absoluta monarkierna), borgerliga byråkratier, arbetarbyråkratier, etc. Uppenbarligen är sovjetbyråkratin fortfarande en arbetarbyråkati, vilket inte ”rättfärdigar” eller på något sätt minskar dess parasitiska kännetecken, dess enorma slöseri med samhällsresurser eller dess brott. Men en ”byråkratiserad byråkati” är en formulering utan mening.

23 Parallellen mellan det komplicerade, hierarkiska och ytterst formaliserade systemet med statliga ämbeten i Kina, å ena sidan, och *nomenklaturan* inom den sovjetiska byråkratin, å den andra (som båda grundas på tentamina, i fallet Sovjet tentamina i ”marxismen-leninismens” teori och praktik) är slående och mycket talande sociologiskt.

24 ”... dels emedan de huvudsakliga ägarna av mervärdet i dessa tidigare produktions-sätt, slavhållaren, den feudala jordägaren, staten (t.ex. den orientaliske despoten) ... representerar den konsumerande rikedom”, Marx,

därför den ökade produktionen och konsumtionen av lyxvaror går hand i hand med slöseri, meningslös lyx, individuell dekadens (alkoholism, orgier, droger). I denna mening är beteendet hos det romerska väldets adel, adeln vid det franska hovet på 1700-talet, den ottomanska adeln på 1800-talet, den tsaristiska adeln just innan den ryska revolutionen, nästan identiskt.

Parallellen mellan den sovjetiska byråkratins övre skikt och monopolkapitalismens parasitiska *rentierer* är uppenbar. Bara den företagande kapitalistiska klassen *tvingas på grund av konkurrensen* (det vill säga privategendomen och den generaliserade varuproduktionen) bete sig på ett i grunden annorlunda sätt. Om konkurrensen minskar, så tenderar kapitalismen att stagnera – det sa Marx. Men konkurrensen härrör ur privategendomen (återigen i ekonomisk mening). Utan den ena förlorar den andra all betydelse.

Under 1950-talet skrek kritikerna av vår tes att Sovjetunionen fortfarande är ett övergångssamhälle sig hesa om att det som var förhärskande i detta land var ”produktion för produktionens skull”, vilket skulle leda till en ständig, exceptionellt hög tillväxtnivå. Vår analys tillät oss att förutsäga att byråkratins speciella karaktär innebar att motsatsen skulle äga rum. Historien har redan fällt sin dom.

Utifrån detta går det att slå fast den sovjetiska ekonomins empiriskt kontrollerbara dynamik. Ju lägre den sovjetiska ekonomins tillväxt är, desto mer driver en del av byråkratin på för att decentralisera produktionsmedlen och det samhälleliga överskottet, i namn av att utvidga ”direktörernas rättigheter”, i själva verket ett olagligt beslagtagande av produktionsresurser för *privat* produktion och profit. Det undergräver successivt den centraliserade planeringen, leder till att värdelagens inverkan ökar och ger definitivt öppningar för en tendens att återupprätta kapitalismen. Jämsides med denna process finns en allt större spricka i den sovjetiska byråkratins mitt, och framförallt ett ökande motstånd inom arbetarklassen,²⁵ eftersom arbetarna i praktiken märker att privat tillägnande och privategendom bara kan genomdrivas *till förfång för den fulla sysselsättningen och till priset av ökad ojämlikhet*. Exempel från Polen och Sovjetunionen bekräftar att arbetarklassen kämpar hårdnackat för full sysselsättning och mot social ojämlikhet.²⁶ Det är därför arbetarnas självstyre till-

[Kapitalet](#), tredje bandet, på marxists.org.

25 Byråkratins samtliga skikt – inte bara den inbillade ”politiska” byrån – som saknar direkta band till produktionsmedlen, och bara kan ”bestämma” på ett indirekt sätt med hjälp av order, är mycket mindre benägna att överge den centrala fördelningsekonomin, planens oavvisliga karaktär och det gemensamma ägandet av produktionsmedlen. Men det innebär ingalunda att de är mindre korrumperade eller mindre intresserade av att berika sig, inklusive privat ackumulation av guld, utländska varor, juveler, konstverk, schweiziska bankkonton, etc., än byråkratins teknokratiska och administrativa skikt (på fabriksnivå).

26 Olika observatörer av det dagliga livet i Sovjet, särskilt filosofen och satirikern Alexander Zinovjev (se Alexandre Zinoviev, *Le Communisme comme Réalité*, l'Age d'Homme, Paris, 1981) utan tyvärr också den oppositionelle revolutionära socialisten Ticktin, hävdar att stabiliteten i Sovjetunionen grundar sig på en tyst medgivande mellan byråkratin och arbetarna (Ticktin, *Critique* nr 12, s 132-135 och s 129). Svagheten hos denna tes visade sig under händelserna i Polen på sommaren 1980, och de polska arbetarnas orubblighet att skaffa sig ökad social och ekonomisk rättvisa. Sist och slutligen är det en tes som ursäktar de ”reellt existerande” förhållandena, precis som den parallella tesen om en påstådd ”samsyn” mellan kapitalisterna och den ”tysta majoriteten” i väst. Den ”rationella kärnan” i denna tes raderas av det faktum att lönerna i Sovjetunionens ”privata” sektor (ekonomins svarta och gråa delar) i själva verket kan vara sex eller sju gånger högre än i den statliga sektorn. Men i Sovjetunionen är det bara möjligt just därför att dessa sektorer är marginella och inte har någon avgörande vikt inom ekonomin (om detta ämne cirkulerar det löjliga överdrifter i väst). Det finns inte en enda materiell grundval för att tillåta den verkliga genomsnittliga lönen att bli sex eller sju gånger högre än vad den är idag i Sovjetunionen. Jmfr Marx' observationer om slavproduktionens roll i kapitalismen, *Grundrisse*, s 368, i tyska utgåvan.

sammans med en inbillad ”socialistisk marknadsekonomi” bara döljer problemet istället för att lösa det. Det finns ingen verklig *besluts*makt för arbetarkollektiven (och således inget verkligt självstyre) om värdelagen kan tvinga dem till företagsnedläggelser. Det finns ingen verklig ”marknadsekonomi” om arbetarkollektiven på ett effektivt sätt kan förhindra svängningar i sysselsättningen.

Kort sagt, om vi ser Sovjetunionen och liknande samhällen som en begynnande omvandling av delar av byråkratin till en ”härskande klass”, så handlar det inte om en ”ny byråkratisk härskande klass”, utan i själva verket fröet till den gamla goda klassen av kapitalister och *privata* ägare till produktionsmedlen. Om denna förvandling av byråkraterna till kapitalister förverkligas, så skulle det återspegla den process via vilken värdelagen slutligen skulle dominera istället för bara ha inflytande inom den sovjetiska ekonomin. En sådan process kräver att varuproduktionen generaliseras, det vill säga att produktionsmedlen och *arbetskraften* omvandlas till varor. För att nå dit skulle processen behöva krossa det gemensamma ägandet av produktionsmedlen, den institutionella garantin för full sysselsättning, den centraliserade planeringens dominans och statens monopol på utrikeshandeln. Detta kan inte bara ske på det ekonomiska området utan skulle kräva ett nytt historiskt nederlag för den sovjetiska arbetarklassen på social och ekonomisk nivå. Detta nederlag har ännu inte ägt rum.²⁷

De krafter som är för en antibyråkratisk politisk revolution (och som i det långa loppet är *starkare* än de krafter som skulle leda till ett återupprättande av privategendom och kapitalism) pressar det sovjetiska samhället i motsatt riktning: mot en minskad inverkan av värdelagen, ett stärkande av det gemensamma ägandet av produktionsmedlen, en kraftfull begränsning av byråkratin verksamhetsområde och av den sociala ojämlikheten, statens bortvittrande. De verkar objektivt för en ny, avgörande utveckling framåt mot socialism och världsrevolution.

Oktoberrevolutionen och det byråkratiska herravälde som blev resultatet av dess isolering kan bara förklaras med *en kombination* av den ryska ”inre utvecklingens” speciella begränsningar (en ”barbarisk” kapitalism i ett halvfeodalt samhälle med en stark yttre imperialistisk påverkan; en svag ”inhemsk” borgarklass; en relativt sett starkare, mer koncentrerad och mer medveten arbetarklass) och av världskapitalismens och världsproletariatets storslagna utveckling under den imperialistiska epoken. Av samma skäl är den ryska byråkratin oförmögen att omvandla sig till en ”härskande klass”, så länge kapitalismens öde inte på ett eller annat sätt avgörs internationellt. Och av samma orsak kunde den ”gamla skit” som återuppstod i Sovjetunionen efter revolutionens seger inte anta formen av ett nytt klassamhälle, utan en byråkratisering av övergångssamhället mellan kapitalism och socialism.

27 I *Klasstriderna i Sovjetunionen* analyserar och går Bettelheim detaljerat igenom arbetarnas kamp i Sovjetunionen på 1920- och 1930-talen. Men det bevisar ingalunda att denna kamp slutade med att *arbetsmarknaden* återuppstod, det vill säga att proletariatet förvandlades till ”fria lönearbetare”, det vill säga med ett *ekonomiskt nederlag för arbetarna*. Vad det bevisar är den sovjetiska arbetarklassens allvarliga *politiska och sociala nederlag*. Men det är en tes som den sovjetiska vänsteroppositionen – som Bettelheim inte känner till – och senare den trotskistiska rörelsen har försvarat under mer än 40 år. Detta nederlag var just det sovjetiska *termidor*. Precis som termidor under den franska revolutionen, bevarades den ekonomiska grund för samhället som revolutionen hade skapat, istället för att krossas.

[Första delen av Bettelheims bok (slutar 1923) finns på [marxistarkivet](#), och andra delen på [MIA](#) – öa.]